

УДК 343.137.5

Пясковський Вадим Валерійович –
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх
справ

НЕПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ТА ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ УСТАНОВАМИ Й ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з особливостями непроцесуальної форми взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів і кримінальної міліції в справах дітей, а також іншими державними установами й громадськими організаціями під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх.

Ключові слова: взаємодія; слідчий; правоохоронні органи; оперативні підрозділи; насильницькі злочини.

Взаємодія як філософська категорія є однією із загальних форм взаємозв'язку між явищами. Вона відбувається в просторі, часі та є специфічною для кожної з форм руху матерії. Матеріалістична діалектика доводить, що взаємодія є виявом єдності протилежностей, двобічним процесом, у якому кожна зі сторін, що взаємодіють, зумовлює іншу, слугує причиною та наслідком. Діалектичний характер взаємодії виявляється у взаємоперетворенні протилежностей [1, с. 273].

Взаємодія означає процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [2, с. 553].

На думку С. С. Чернявського, взаємодія під час протидії злочинності – це узгоджена діяльність уповноважених суб'єктів з оптимальним співвідношенням методів і засобів, визначених для кожного з них [3, с. 17].

Під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також з іншими державними установами та громадськими організаціями, що мають на меті захист дітей, є особливо актуальним.

Загальним питанням, принципам, завданням, формам, видам, етапам, психологічним аспектам взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень приділено увагу в наукових працях О. В. Бауліна, В. В. Пивоварова, С. В. Слинька, В. М. Тертишника й інших учених [4–6]. Однак сьогодні недостатньо вивченою залишається специфіка цієї діяльності, а особливо, коли йдеться про розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх.

Грунтуючись на результатах аналізу різних точок зору щодо визначення форм взаємодії, ми виділили дві форми взаємодії слідчого з іншими суб'єктами: процесуальну та непроцесуальну [7–8]. З огляду на завдання, на розв'язання яких спрямовано наше дослідження, розглянемо непроцесуальні форми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також іншими державними установами або громадськими організаціями.

Форми непроцесуальної взаємодії, на відміну від процесуальних, не закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України. Така взаємодія є можливою не лише з оперативними підрозділами, а й із представниками інших державних установ або громадських організацій, а її форми впливають із положень законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також із правоохоронної практики.

Непроцесуальними формами взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також з іншими державними установами або громадськими організаціями варто вважати:

використання слідчими можливостей засобів масової інформації;

надання консультацій слідчими співробітникам оперативних підрозділів і представникам інших державних установ та громадських організацій;

спільне обговорення матеріалів слідчими й співробітниками оперативних підрозділів;

обмін інформацією між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів;

одержання інформації з навчальних, медичних установ;

одержання інформації від громадських і релігійних організацій;

забезпечення безпеки потерпілих та свідків з урахуванням можливостей громадських організацій.

Реалізація непроцесуальних форм взаємодії можлива тільки в тому разі, коли між слідчим і співробітниками оперативних підрозділів, представниками інших державних органів або громадських організацій встановлено особистий контакт. Він зазвичай формується на основі взаємин між керівниками відповідного рівня або сформованих умов (наприклад, під час спільного навчання в школі або вузі, у межах родинних відносин тощо).

Взаємодія із засобами масової інформації є одним із напрямів діяльності органів досудового розслідування. Як свідчить досвід, максимальне використання можливостей цих засобів дає змогу підвищити результативність розслідування та попередження насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. Водночас правильна організація ділової взаємодії з пресою, радіо й телебаченням, демонстрування практичних результатів успішного розслідування зазначених злочинів підвищують авторитет працівників слідчих підрозділів, змушують замислитися над недопущенням насильства щодо дітей.

Предметом консультацій можуть бути різноманітні питання правового, тактичного й організаційно-методичного характеру. Найчастіше за ними звертаються співробітники оперативних підрозділів, кримінальної міліції в справах дітей під час вирішення питань, пов'язаних із початком досудового

розслідування, а також використанням результатів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні. В окремих випадках слідчий консультується з експертом або спеціалістом щодо питань тяжкості тілесних ушкоджень, виявлених на тілі дитини, психічного стану дитини після факту насильства, можливості давати показання тощо.

Спільне обговорення й оцінка матеріалів уможливають обмін думками з різних питань взаємодії, дають можливість сторонам зробити загальні висновки. Матеріалами, які доцільно обговорювати слідчому й співробітникам оперативних підрозділів, кримінальної міліції в справах дітей, спеціальних установ для дітей, можуть бути повідомлення й заяви про факт насильницького діяння щодо неповнолітнього, оперативні матеріали, протоколи слідчих (розшукових) дій. Оскільки під час роботи з неповнолітніми в спеціальних установах для дітей здійснюють заходи щодо виявлення фактів насильницьких діянь стосовно неповнолітніх, отриману інформацію направляють слідчому або іншим зацікавленим особам.

У процесі розслідування зазначених насильницьких злочинів слідчий і співробітники карного розшуку, кримінальної міліції в справах дітей можуть обмінюватися різноманітною інформацією. Це можуть бути відомості, що стосуються факту насильницького діяння щодо неповнолітнього й причетних до нього осіб, отримані співробітниками карного розшуку, кримінальної міліції в справах дітей унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів або пошукових дій. Своєчасне одержання слідчим такої інформації може відіграти важливу роль у спрямуванні розслідування, підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Водночас слідчий може передати оперативним співробітникам інформацію, отриману під час здійснення слідчих (розшукових) дій, що становить інтерес для виконання оперативних завдань.

Обмін інформацією є сталою й однією з найпоширеніших непроцесуальних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, представниками інших державних органів або громадських організацій. Під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, передача інформації може

здійснюватися під час особистих зустрічей, телефоном, письмово, з використанням як оригіналів документів, так і їх копій або складанням на їх основі довідок, оглядів і меморандумів. Усе залежить від важливості інформації та можливості її використання під час вирішення конкретних питань.

Досить цікавий досвід непроцесуальної взаємодії, пов'язаної з оперативним інформуванням правоохоронних органів про факти насильницьких діянь, учинених щодо неповнолітніх у сім'ї, накопичено в Канаді.

Так, з 1988 р. в провінції Онтаріо діє система негайного реагування на прояви домашнього насильства (DVERS). Засновниками цієї системи стали Канадська служба безпеки (ADT), служби підтримки жертв злочинів і поліція м. Торонто. ADT як послуга місцевого рівня безкоштовно надає жертвам насильства портативну сигнальну апаратуру й забезпечує цілодобову її роботу. Член родини, зокрема дитина, якій загрожує небезпека, може за допомогою цієї апаратури подати сигнал, що негайно надходить до поліції як дзвінок особливої важливості. Родини з групи ризику визначаються за допомогою місцевих соціальних служб або правоохоронних органів; представники ADT навчають членів таких родин, зокрема дітей, як користуватись апаратурою [9, с. 17]. Система DVERS стала першою програмою такого типу в Північній Америці. Торонто став 26-м містом у Канаді, що користується цією системою, яку впроваджено також у 130 містах США.

Досить актуальною непроцесуальною формою взаємодії є одержання інформації про факти насильницьких діянь щодо неповнолітніх із навчальних закладів, медичних та інших державних установ. Своєчасне надання медичної допомоги постраждалій дитині й інформування правоохоронних органів про це є важливим завданням у спільній діяльності медичних працівників і співробітників кримінальної міліції в справах дітей органів внутрішніх справ.

Значного поширення набувають факти злочинних проявів щодо неповнолітніх – грабежів, крадіжок, побиттів, учинених неповнолітніми. Такі посягання відбуваються не тільки у дворах, на вулицях та в інших місцях скупчення дітей. На жаль, як

свідчить практика, центрами криміналізації мікрорайонів дедалі частіше стають школи. Водночас потерпілі нерідко воліють не звертатися до правоохоронних органів, не сподіваючись, що їм буде надано реальну допомогу в розшуку злочинців і поверненні викраденого майна. Зрештою чимало громадян такі явища, як насильницькі викрадення мобільних телефонів, крадіжки в шкільних роздягальнях, сприймають не як злочин, а як звичайну подію. Таким чином, неповідомлення до органів внутрішніх справ про вчинене насильницьке діяння щодо неповнолітнього призводить до того, що сьогодні підліток безкарно вкрав у неповнолітнього мобільний телефон, а завтра – учинить грабіж. В окремих школах існують цілі угруповання, які займаються вимаганнями в дітей, іншими насильницькими злочинами.

Водночас діяльність оперуповноважених кримінальної міліції в справах дітей, дільничних інспекторів міліції не сприяє припиненню негативних процесів у підлітковому середовищі. Органи виконавчої влади й місцевого самоврядування також не приділяють належної уваги цим питанням. Адміністрація шкіл вирішує цю проблему переважно наймаючи охоронців, які не мають ні спеціальних знань, ні досвіду.

Один із виходів у цій складній ситуації запропонував А. Шабаршов, який вбачає його у взаємодії шляхом одержання інформації про факти насильницьких діянь щодо неповнолітніх зі шкіл, створення штатних посад заступників директорів шкіл із безпеки або шкільних інспекторів у справах дітей, яких будуть комплектувати співробітники міліції, при цьому не виключається можливість залучення до роботи відставних офіцерів міліції. Він передбачає, що цих працівників не будуть залучати до виконання інших обов'язків, вони на постійній основі перебуватимуть безпосередньо в школі, серед своїх підопічних. На них буде покладено викладання основ правопорядку, взаємодію з правоохоронними органами, організацію оперативної та профілактичної роботи [10, с. 18].

Однією з нових форм взаємодії між слідчими, іншими співробітниками ОВС і громадськими організаціями є забезпечення безпеки потерпілих та свідків з урахуванням можливостей громадських організацій. Цікавий закордонний

досвід такої взаємодії навів Л. Акерманн (перший голова організації «SOLWODI», Німеччина) під час Міжнародної науково-практичної конференції «Боротьба з торгівлею людьми» (Україна, м. Донецьк, 26 червня 2008 р.). Метою діяльності громадської організації «SOLWODI» є надання допомоги жінкам, які постраждали внаслідок торгівлі людьми й сексуальної експлуатації. Вона надає постраждалим правову й медичну допомогу, щорічно проводить тижневі науково-практичні заходи за участі суддів і поліцейських, у межах яких правоохоронці довідуються про інші аспекти життя осіб, які постраждали від насильства, а також можливості організації із забезпечення безпеки жертв насильства. Зокрема, у 2007 р. ця громадська організація надала допомогу в судових процесах 92 жертвам, серед яких були й діти.

Так, було наведено приклад, де 14-річна дівчинка, яку незаконно переправили до Німеччини, потрапила в сексуальне рабство. Переживши стрес, вона не могла навчатися навіть зі своїми однолітками. Протягом року, поки тривало кримінальне судочинство, громадська організація «SOLWODI» надала їй можливість перебувати на власній території та займатись із педагогами за індивідуальною програмою.

Аналогічний досвід наявний також у Канаді. Наприклад, Онтаріо, як і багато інших провінцій Канади, має успішно реалізовані програми допомоги жертвам-свідкам, які повинні давати показання в суді (більшість із них – жінки й діти). Протягом 1994–1995 рр. 54 % ресурсів цієї програми було витрачено на допомогу жертвам домашнього насильства. Програма «Жертва-свідок» надавала їм допомогу на різних стадіях судового розгляду, зокрема під час судового процесу. У 1996–1997 рр. близько 20 тис. жертв злочинів, значна частина з яких – діти, одержали захист у межах цієї програми [9, с. 17].

Привертає увагу той факт, що до 1970-х рр. у Канаді соціальні служби не забезпечували безпеку дітей, які потерпали від насильства. Допомогу іноді надавали релігійні та благодійні організації. Лише з 1970-х рр., коли проблема насильства стала активніше обговорюватись у суспільстві, виникла потреба у створенні притулків, «безпечних будинків» для потерпілих від

наси́льства. Перші з них розташовували в готелях. Серед них були будинки тимчасового перебування у Ванкувері й Торонто. У 1980 р. таких будинків було вже понад 70 у всій Канаді, а до 1990 р. існувала мережа з 400 будинків, розташованих як у міській, так і в сільській місцевостях. Нині їх кількість сягла 470 (потреба в них надзвичайна: наприклад, у 1994 р. 85 тис. жінок і дітей звернулися по допомогу до канадських притулків для жертв наси́льства).

У багатьох населених пунктах Канади на перших сторінках телефонних довідників зазначено номери місцевих притулків для жертв, що потерпають від домашнього або сексуального наси́льства, а також кризових центрів, телефонів довіри й служб для дітей, що страждають від жорстокого поводження. Кризові центри в Канаді – це своєрідні соціальні інститути, що діють відповідно до своїх принципів і кодексу честі. Їх діяльність ґрунтується на таких принципах:

конфіденційність отриманої центром або телефоном довіри інформації;

рівна повага до всіх, хто звернувся, незалежно від їх соціального статусу й національної приналежності;

довірча атмосфера у взаєминах між працівниками центра й добровільних помічників;

активна громадянська позиція.

Створення кризових центрів і притулків є частиною урядової програми з протидії наси́льства в сім'ї, що діє в Канаді з 1988 р. [9, с. 17].

Зацікавленість у роботі зазначених центрів було підтверджено й під час Міжнародної науково-практичної конференції «Боротьба з торгівлею людьми» (Україна, м. Донецьк, 26 червня 2008 р.), де значна кількість представників іноземних держав підтримали за розширення взаємодії правоохоронних органів із громадськими організаціями. Зокрема, К. Б. Левченко (президент Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна») під час своєї доповіді акцентувала увагу на діяльності зазначеної організації, у тому числі щодо взаємодії з правоохоронними органами України, водночас поскаржившись на відсутність

державного фінансування діяльності громадських організацій на території України.

Отже, перелік форм непроцесуальної взаємодії, на відміну від переліку форм процесуальної взаємодії, не є вичерпним. Практика розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, настільки динамічна, що під час її здійснення можуть бути вироблені й інші форми непроцесуальної взаємодії. Водночас особливу увагу слід приділяти міжнародному досвіду, адже на території окремих держав уже досить тривалий час реалізують програми урядових і неурядових організацій як на місцевому, так і на загальнонаціональному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Керевич О. В. Процесуальні й організаційні аспекти взаємодії слідчого та органу дізнання щодо розкриття і розслідування злочинів / О. В. Керевич // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2004. – № 2. – С. 272–277.
2. Тацій В. Я. Настільна книга слідчого / В. Я. Тацій, М. Г. Панов, В. Ю. Шепітько. – Київ : Ін Юре, 2003. – 716 с.
3. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес» / С. С. Чернявський. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 20 с.
4. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : [монографія] / О. В. Баулін, Н. С. Карпов. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – 232 с.
5. Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : [монографія] / В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина. – Харків : Право, 2006. – 176 с.
6. Тertiшik В. М. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений : [учеб. пособие] / В. М. Тertiшik, С. В. Слинько. – Харьков : Гриф, 1997. – 68 с.

7. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: [навч. посібник] / Благута Р. І., Климчук М. П., Сакал В. М., Цуцкірідзе М. С. – Київ : Інтерсервіс, 2014. – 216 с.

8. Лавренко Г. І. Взаємодія слідчого з органом дізнання: організаційно-правові проблеми та напрями їх вирішення / Г. І. Лавренко, А. В. Зав'ялов, Р. Є. Іваненко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 5. – С. 400–409.

9. Забелина Т. Ю. Канада и проблема насилия в семье: двадцать лет борьбы / Т. Ю. Забелина, Е. В. Израелян, Н. А. Шведова // Вопросы ювенальной юстиции. – 2006. – № 4. – С. 15–18.

10. Шабаршов А. Преступность несовершеннолетних / А. Шабаршов // Профессионал. – 2005. – № 3. – С. 18.